

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

УДК 332.1:711.4(15)

З. В. Герасимчук, Т. О. Ніщик

Луцький національний технічний університет

ЗМІСТ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ МІСТА

У статті наголошується на важливості дослідження просторового розвитку міста. Визначається зміст міського простору з огляду на характерні ознаки категорій: „місто”, „простір”, „розвиток”. Акцентується увага на теоретико-концептуальних підходах таких наукових напрямів, як: економіка, урбаністика, соціологія, філософія. Отримані в процесі дослідження результати доводять необхідність дослідження міста, як об'єкта формування, функціонування та розвитку просторового середовища.

Ключові слова: місто, простір, простір міста, урбанізація, розвиток, об'єкт, система зв'язків.

В статье отмечается важность исследования пространственного развития города. Определяется содержание городского пространства, учитывая характерные признаки категорий: „город”, „пространство”, „развитие”. Акцентируется внимание на теоретико-концептуальных подходах таких научных направлений как: экономика, урбанистика, социология, философия. Полученные в процессе исследования результаты доказывают необходимость исследования города как объекта формирования, функционирования и развития пространственной среды.

Ключевые слова: город, пространство, пространство города, урбанизация, развитие, объект, система связей.

In the article marked on importance of research of spatial development of city. Maintenance of city space is determined, taking into account the characteristic signs of categories: „city”, „space”, „development”. Attention is accented on теоретико-концептуальних approaches of such scientific directions as: economy, урбаністика, sociology, philosophy. The results got in the process of research lead to the necessity of research of city, as an object of forming, functioning and development of spatial environment.

Keywords: city, space, space of city, urbanization, development, objekt, system of connections.

Сьогодні в світі існує тенденція до зростання площі міського простору, яка стала актуальною і для України. Наразі нові міста розширюють свої площі за рахунок приміських територій та територій наближених сіл. Слід зазначити, що в світі є ще запас територій придатних для міських забудов, він приблизно в сім разів перевищує площі забудованих територій. Однак все необхіднішим стає пошук оптимальних варіантів забудов міського простору, з дотриманням усіх встановлених норм та нормативів, із забезпеченням максимальної раціоналізації їх функціонування й безпеки для населення. Все вищезазначене і лягає в основу формування ефективного об'єкта просторового розвитку на визначеній земельній території міста. З метою подальшого дослідження міста та його простору необхідно зрозуміти, що ж мається на увазі під „просторовим розвитком міста” в цілому. Наше дослідження передбачає вивчення теоретико-методологічних основ трьох складових: „простору”, „міста” і „розвитку”.

Слід зазначити, що місто, як об'єкт формування просторового середовища, а також його розвиток, досліджується в багатьох наукових працях, однак не вивчається комплексно, а оцінюється за окремими напрямками та аналізується з

різних боків. Наприклад, М. Габрель у своїй роботі розробляв методологічні основи просторової організації містобудівних систем [13]. М. Губіна досліджувала основи містобудівного менеджменту та моніторингу [12].

Детальним вивченням екології міста (як з точки зору соціології, будівництва, так і економіки) і явища урбанізації займалися Ф. Стольберг, В. Ладиженський, В. Городиненко, Н. Павліха. Просторове планування вивчали Р. Федан, Е. Малісевич, архітектурне планування та забудову міст у своїх працях досліджували Б. Посацький, В. Варезкін, Л. Шубін. Крім того, комплексне дослідження, саме в архітектурі регіонального економічного простору, проводив В. Василенко, а регіональну динаміку і трансформацію економічного простору України вивчав Т. Пепа.

Ми прагнемо дослідити місто як просторовий об'єкт, а також розглянути специфіку його розвитку. З даною метою вивчимо праці вчених різних наукових напрямів, тобто дослідимо його різнопланово, а не тільки з точки зору окремої науки, проблеми чи потреби.

Категорія "місто", залежно від історично-часового періоду, сфери та напряму використання, характеризується по-різному. Для пересічних громадян місто – це великий населений пункт, адміністративний, торговий, промисловий та культурний центр [1].

У географічній енциклопедії України під містом розуміється населений пункт, який виконує переважно промислову, наукову, транспортну, курортну, торгівельну, культурну та адміністративно-господарську функції і відзначається концентрацією виробництва, підвищеною густотою населення і компактністю забудови [2].

Архітектори характеризують місто як середовище проживання людини з певним розташуванням архітектурних форм у просторі, які створюють індивідуальний образ [3].

Соціологія характеризує місто як історично конкретну соціально-правову форму існування суспільства, що виникла внаслідок відокремлення ремесла від сільського господарства, і є специфічною поселенською структурою [4].

Найбільш узагальнюючим є тлумачення категорії "місто" економічною енциклопедією, в якій зазначається, що місто – це територіально-концентрована форма зосередження різних сфер (матеріальної та нематеріальної) галузей і видів діяльності, а отже, – і головної продуктивної сили та стилю життя. В сучасному місті зосереджено основний інтелектуальний, промисловий, транспортний, культурний, управлінський та інший потенціал країни, сфера послуг, матеріалізовано всі підсистеми суспільних відносин (економічних, соціальних, правових, політичних, ідеологічних...) [5].

У контексті нашої роботи ми розглядаємо місто як просторову комплексну систему, що синтезувала в собі ознаки всіх вищезазначених категорій. Місто – це не лише територіально організована площа чи сукупність зведених на ній будинків та кількісний склад місцевого населення – це, перш за все, просторова організація суспільного життя, яка характеризується структурною специфікою функціональних сфер, їх взаємозалежністю і взаємозв'язком. Місто розглядається як планово-утворений багатофункціональний об'єкт соціально-економічного середовища, який характеризується комплексом раціонально організованих просторових підсистем та їх взаємозв'язків, створених з метою ефективної організації міського простору.

Оскільки в давні часи місто вивчали: математики, архітектори, художники (Аристотель, Платон, а пізніше Філарете, Леонардо да Вінчі) то, відповідно, і визначальна роль в їхніх дослідженнях відводилась формі, а не суті досліджуваного об'єкта. В процесі історичного розвитку акценти все більше ставились на суть міста

(дослідження А. Вебера, В. Кристаллера, А. Сміта і Д. Рікардо), а форма зневажалась. Якщо ми говоримо про форму, то маємо на увазі не лише ширину, довжину, висоту або будівельний малюнок (проект) міста, а форму міста, як просторового об'єкта, оформленого та організованого за рахунок зв'язків.

Насамперед, говорячи про місто, як просторовий об'єкт, слід визначити, що таке „простір” загалом і яке трактування має категорія „простір міста”. Для цього ми дослідили визначення „простору”, сформульовані вченими в різні історичні епохи (табл. 1). А також серед ознак „простору” виділили ті, що допоможуть краще охарактеризувати поняття „простір міста”.

Перші згадки про „простір” з'явилися у кінці III ст. до н. е. в роботах Аристотеля. Згідно з його твердженнями, „простір – це логічна передумова існування речей” [6]. Слід за Аристотелем поняття „простір” у своїх працях почав досліджувати Ньютон, який характеризував його як „об'єктивну реальність”. В цілому, з точки зору філософії, простір – є форма буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів у всіх матеріальних системах [7].

Далі у своїх роботах простір досліджували засновники соціальних утопій: Т. Мор, Т. Кампанелла, Ш. Фур'є. Поступово зацікавленість простором відобразилась у працях видатних учених економістів Р. Кантільйона, Дж. Стюарта, А. Сміта і Д. Рікардо. В процесі історичного розвитку науковці все частіше схилялись до думки, що простір – це певна форма із визначеними характеристиками, а не „суха” філософська категорія.

Однак, подальше вивчення простору припинилось аж у кінці XIX ст., що було обумовлено абстрагуванням від просторовості і укоріненням точкових та лінійних моделей в економіці і суспільстві в цілому. На думку російського вченого – видатного економіста А. Гранберга: „... це один із найдивніших парадоксів історії економічної науки” [8]. Оскільки ще Ньютон довів, що вивчення будь-яких складних (комплексних та системних) явищ у просторі чи в площині є найбільш точним та обґрунтованим.

З огляду на мету нашого дослідження ми вважаємо лінійним об'єктом певну земельну територію (ділянка визначених розмірів), а простір це територія, яка містить об'єкти, розташовані на її поверхні.

У дослідженнях Ю. Гладкого та А. Чистобаєва зазначається, що „територія слугує лише загальним фоном розташування матеріально-речових об'єктів, та, простіше кажучи, є „порожньою” з точки зору модельних побудов (хоча на практиці, навіть у науковій літературі територія часто ототожнюється з простором). Усі матеріально-речові об'єкти і явища являють собою складові частини геопростору як трьохвимірного утворення. Його специфічність пов'язана з одночасною наявністю якостей перервності та безперервності. Володіючи своїм власним простором, кожен об'єкт виконує певні функції у формуванні ландшафту (або поля) та впливає на інші оточуючі об'єкти” [9].

Вчені XX ст. не лише популяризували простір, але й запропонували світовій практиці використання лінійних, сіткових та зональних форм його організації. В концепціях Е. Говарда, Т. Гарньє та А. Сорія-і-Мата визначено основні форми організації розселення (зонально-сателітарна, сітчаста й лінійна), які пізніше були покладені в основу проектів міст і регіонів Німеччини, Франції, Росії, Польщі і використовувались такими вченими, як Л. Гільберзаймер, Ле Корбюзьє, В. Лавров, М. Садовський та С. Сиркус і Я. Хмелевський.

Таблиця 1. Вчені та їх підходи до визначення терміну „простір”

Вчений	Поняття	Визначення	Ознаки
Аристотель	”Простір”	Логічна передумова існування речей	Обумовленість
Ньютон	”Простір”	Об’єктивна реальність, однорідна, універсальна та абсолютна форма буття	Об’єктивність, форма, однорідність, універсальність
Декарт	”Простір”	Характеризується наповненістю та обумовленістю реальними взаємозалежностями, а також взаємодією речей і явищ	Обумовленість, взаємозалежність, взаємодія
Кант	”Простір”	Форма чуттєвого досвіду, створена для природної класифікації знань	Форма, історизм
Евклід	”Простір”	Форма існування матерії у трьохвимірній системній площині	Характеризується шириною, довжиною, висотою
Берклі	”Простір”	Розумова абстракція, що побудована на поєднанні світла та звуку	Яскравість, голосність
Ейнштейн	”Простір”	Характеризується як щось похідне від чуттєвого досвіду пізнання матеріального світу	Емоційність, чуттєвість
Горлач М., Кремін В.	”Простір”	Форма буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність співіснування і взаємодію елементів у всіх матеріальних системах	Протяжність, однорідність, ізотропність, тривимірність
Надольний І.	”Простір”	Найзагальніша форма сталості, збереження змісту об’єктивної реальності	Об’єктивність, реальність, сталість, форма
Шинкарук В.	”Простір”	Характеризує спосіб співіснування розмаїтих матеріальних утворень	Види, форма
Павліха Н.	”Простір життєдіяльності людини”	Цілісне поле різноманітних, пов’язаних між собою елементів, співвідношення та взаємне розміщення яких створює певні умови для людського життя й діяльності	Комплексність, обумовленість, цілісність, соціальність
Габрель М.	”Простір життєдіяльності людини”	Формується комплексом властивостей не лише геометричного виміру, але й ресурсного, функціонального, часового. Базовим правилом його функціонування та організації є розширення різноманітності та підтримка рівноваги між різними його типами	Ресурсність, типовість, функціональність, терміновість, рівнозначність, соціальність
Хекне Р.	”Економічний ландшафт”	Це система ринкових мереж, утворених закономірностями збуту товарів і послуг на певній території та організованих за принципом задоволення заданого обсягу продажу з найменшими витратами	Інфраструктурність, організація, принципівість, мінімізація
Мірзодасва Т.	”Економічний простір”	Динамічна система, яка включає потоки всіх наявних ресурсів розвитку (трудові ресурси, фінанси, інформацію, виробничий капітал тощо), інфраструктурні канали (інженерні, комунікаційно-інформаційні, фінансові, культурні), якими рухаються ці потоки, та логістичні центри управління цими потоками	Синергетизм, континуальність, системність, складність, поліструктурність, відносна відкритість, відносна відособленість, динамічність, соціально-економічна цілісність
Жук М.	”Економічний простір”	Територія з визначеними межами, на якій розміщуються численні взаємопов’язані населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні і рекреаційні зони, транспортні й інженерні мережі, об’єкти інфраструктури тощо	Організованість, об’єктність, інфраструктурність
Гранберг А.	”Економічний простір”	Це, насамперед, насичена територія, яка вміщує множину об’єктів і зв’язків між ними – населені пункти, промислові підприємства, транспортна і інженерна мережа, рекреаційні території і т.ін.	Об’єктність, зв’язаність
Василенко В.	”Економічний простір”	Являє собою деяке середовище розміщення і розвитку елементів продуктивних сил (факторів виробництва), залежить від їх розташування та взаємозв’язків	Організованість, елементність, взаємопов’язаність, розвиток
Бойко Є.	”Просторова організація”	Це комплекс заходів структурно-функціональної організації та адміністративно-територіального упорядкування просторової системи, спрямованих на забезпечення населення необхідним рівнем послуг та збалансованого її розвитку	Упорядкованість, структурність, функціональність, збалансованість, розвиненість
Топчів О.	”Просторова організація”	Охоплює всю множину взаємодій, взаємозалежностей, взаємного впливу всіх без будь-якого винятку компонентів природи і суспільства [91]	Множинність, взаємозалежність, впливовість, соціальність

Методологію вивчення просторових підсистем та основи містобудування досліджували М. Дьомін, М. Габрель, В. Нудельман, Є Перцик, Ю. Білоконь та інші. Цікаві дослідження економічних основ містобудівного проектування викладені в роботі В. Варезкіна, В. Гребьонкіна, Л. Кірюшечкіної. Економічний простір досліджували М. Жук, В. Василенко. Однак вивченням простору міст (його структурної організації) за допомогою економічних законів та пошуком можливих напрямів його розвитку не займався жоден науковець.

У своїх дослідженнях ми прагнемо обґрунтувати категорію „простір міста”, синтезувавши необхідні теоретичні і практичні знання з економіки, логістики, містобудування, архітектури. З метою формулювання точного визначення, досліджуваної нами категорії, перш за все, визначимо ті, які є характерними для простору міста.

Простір це форма матерії, що характеризується протяжністю, структурністю, співіснуванням і взаємодією елементів у всіх матеріальних системах (просторових підсистемах міста). Крім того, „простір” визначається шириною, довжиною, висотою (Евклідове тривимірне визначення простору). Відповідно до математичного визначення простору існують два види його властивостей: топологічні (ті, що не змінюються) і метричні – вимірні.

В нашому дослідженні простір міста – це система об'єктів, які характеризуються ущільненням, утворюючи при цьому певну форму із чітко визначеним центром, простір може бути вимірний розрахунковими показниками та залежить від сформованих зв'язків, що характеризуються спеціалізацією, пропускною здатністю та динамізмом.

Незважаючи на те, якими ознаками наділений простір, у процесі свого існування він зазнає певних змін, певного історично-часового розвитку.

За діалектичного розуміння розвиток – це зміна матеріального (міста як об'єкта) та духовного світу (просторово-часові аспекти розвитку міста), його перехід від старого (невелике поселення, село, містечко) до нового (сучасної форми містобудівних систем).

Розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів; один із загальних видів зв'язку [10]. В історії філософської думки вирізняють три основні тлумачення розвитку, адаптуючи їх до розвитку простору міста, ми отримуємо:

- розвиток – як збільшення і зменшення, що знайшло відображення в теоріях преформізму (в нашому випадку, від села до міста або навпаки – занепад міста і його трансформація в село);

- розвиток – як перехід можливості в дійсність, речі в собі в річ для себе, що було характерно для Гегеля, а в більш загальному вигляді – як розуміння руху взагалі – для Аристотеля і аристотелівської традиції філософствування (в нашому випадку мова йде про урбанізацію, як визначальну форму популяризації міст, поступову агломерацію, далі формування мегаполісів, на сьогодні вершиною досконалості вважаються кластероподібні міста – і всі вони за основу беруть „місто”);

- розвиток – як виникнення нового, втіленням чого можуть бути численні концепції прогресу в Новий час (Вольтер, Тюрбо, Кондорсе та ін.), що стосується нашої тематики, то мова йде про утворення міст як новоспроектованих та новозбудованих територіально відмежованих просторових об'єктів.

У світогляді й науці ідея розвитку формувалась поступово. В античному розумінні великої ваги надавалося принципу становлення. В античності існувала також

ідея суспільного розвитку – у вигляді ідеї регресу соціуму від золотого до залізного віку (Гесіод). У новий час концепції розвитку з'являються в космогонії (Кант, Лаплас), в історії (згадані концепції прогресу), в біології (Ламарк) та ін.

В XIX ст. дані концепції поглиблювалися, а в XX ст. поширились і на фізику та хімію (Вернадський і його послідовники). Найбільш загальною теорією розвитку в сучасному світогляді є теорія ноосфери. Сама ідея розвитку по-новому актуалізується і модифікується феноменом глобальних проблем [12].

Розвиток – це характеристика реальних змін об'єктів, поява нових форм буття, інновацій та нововведень з удосконаленням їхніх внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Характеризуючи, перш за все, процеси змін, розвиток передбачає збереження (системної) якості об'єктів, що розвиваються [13].

Розвиток – це незворотна, спрямована, закономірна зміна всіх матеріальних та ідеальних об'єктів [14]. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, який є зміною або його складу, або структури, або зв'язків (тобто, виникнення, функціонування, трансформація чи зникнення елементів та зв'язків просторових підсистем міста).

Говорячи безпосередньо про місто, як об'єкт формування та регулювання просторового розвитку, не можна забувати, що визначальним фактором впливу на міський простір є економічний.

Проблеми економічного розвитку в просторовому вимірі намагалися вивчати ще античні філософи Аристотель (384-322 р. до н. е.), Платон (прибл. 428-348 р. до н. е.) і автори соціальних утопій – Томас Мор (1478-1535), Томасо Кампанелла (1568-1639). У XVII–XVIII ст. їх частково розглядали англійські економісти Джордж Стюарт (1806-1873), Адам Сміт (1840-1876), Дені Рікардо (1772-1823). Однак фактор простору не був об'єктом економічних досліджень і предметом економічної теорії. Економічна наука абстрагувалася від просторового виміру економіки, а розвивалась як теорія „точкової” економіки або замкнутої країни без визначених географічних меж [15].

Що ж стосується теоретичних досліджень простору міста та його розвитку (через взаємозв'язок містобудівних, економічних, соціальних та загальних теорій), то вони не розроблялися. Місто вважалось частиною регіону і вивчалось з точки зору регіональної економіки, як територіальний об'єкт, розташований у регіоні. Розвиток урбанізму, що супроводжується масовим переселенням сільського населення в міста, спонукав соціологів детально дослідити місто не просто як складову, а як окреме територіальне утворення. Слідом за соціологами свої дослідження почали проводити економісти, архітектори, будівельники.

Слід звернути увагу, що на сьогодні процес утворення міста є менш популяризованим, ніж процес розвитку його просторового середовища. Тому питання щодо формування практичної та ефективної стратегії розвитку простору міста сьогодні є таким актуальним.

Акцентуючи увагу на розвитку простору, слід відзначити, що в сучасному європейському розумінні поняття ”просторовий розвиток” означає комплекс організаційних дій по управлінню елементами та зв'язками територій, систему дій і політик, спрямованих на оптимізацію просторових змін [16]. Тобто, іншими словами, як ми і вказали – це розробка стратегії. Виходячи із визначеного нами змісту простору міста, його розвиток базується на пошуку шляхів раціонального та економічно вигідного розміщення (на визначеній, найчастіше обмеженій території) множини значимих об'єктів та формування їх ефективних взаємозв'язків.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. / [ред. кол.: відп. ред. Маринич та ін.]. – К.: «Українська радянська енциклопедія» ім. М. Бажана, 1990. – Т. 2. – 480 с.
2. Гладкий Ю.Н. Регионоведение: учебник / Ю.Н. Гладкий, А.И. Чистобаев. – М.: Гардарики, 2003. – 384 с.
3. Основи філософських знань: підручник / [Горлач М.І., Кремень В.П., Ніколаєнко С.М., Гребін М.П. та ін.]. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 1028 с.
4. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Гранберг. – М., 2000. – 485 с.
5. Дружинин В.В. Системотехника / В.В. Дружинин, Д.С. Конторов. – М., 1985.
6. Гіденс Ентоні. Соціологія / Ентоні Гіденс; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. перекладу О. Іваненко. – К.: Основа, 1999. – 726 с.
7. Економічна енциклопедія: в 3-х т. / [відп. ред. Мочерний С.В. та ін.]. – К.: Академія, 2001. – Т. 2. – 848 с.
8. Жук М.В. Регіональна економіка: підручник / М.В. Жук. – К.: Академія, 2008. – 416 с.
9. Ільїн В.В. Філософія: підручник : в 2 ч. / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін. – Ч. П: Актуальні проблеми сучасності. – К.: Альтерпрес, 2002. – 480 с.
10. Линч К. Образ города / К. Линч. – М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.
11. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Мн.: Узд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
12. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України / Т.В. Пепа. – Черкаси: Брама – Україна, 2006. – 440 с.
13. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В.Г. Городеценка. – К.: Академія, 2002. – 560 с.
14. Щерба С.П. Філософія : підручник / С.П. Щерба. – К.: Кондор, 2007. – 452 с.
15. Шинкарук В.І. Філософсько-енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук. – Абрис, 2002. – 746 с.

Надійшла до редколегії 12.05.2010.